Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

QATAG‘ON QURBONLARI MEROSI ¬– MILLIY G‘OYA VA TARIXIY XOTIRANING MUHIM MANBAI

Dildor Esonaliyevna Normatova*
Farg‘ona davlat universiteti, falsafa fanlari nomzodi, dotsent
✉ dildornormatova@1972.gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada qatag‘on siyosati qurbonlari bo‘lgan milliy ziyolilar va ma’rifatparvarlarning tarixiy-ma’naviy merosi, ularning milliy o‘zlikni anglash, xalq ma’rifatini yuksaltirish va Vatan taraqqiyoti yo‘lidagi faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy xotiraning milliy g‘oyani shakllantirishdagi o‘rni, qatag‘on qurbonlari merosini yosh avlod tarbiyasida o‘rganishning ahamiyati yoritiladi. Maqolada millat ravnaqi, vatanparvarlik, ma’rifat, milliy qadriyat va tarixiy adolat kabi tushunchalarning o‘zaro bog‘liqligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar

qatag‘on qurbonlari, ma’rifatparvar, ziyolilar, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, milliy g‘oya, jadidchilik, ma’rifat, yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik, adolat.

DOI: 10.5281/zenodo.23880878

KIRISH

O‘tgan asrning 20-50-yillari xalqimiz tarixida eng og‘ir sinovlar davri bo‘ldi. Sovet mustabid tuzumi o‘z hukmronligini mustahkamlash yo‘lida O‘zbekiston farzandlarining eng ilg‘or, eng fidoyi qatlamiga qarshi ayovsiz kurash olib bordi. Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Usmon Nosir, Munavvar qori kabi ming-minglab ziyolilar, din peshvolari, dehqonlar va oddiy fuqarolar asossiz ayblovlar bilan qatag‘on qilindi – bazilari otib tashlandi, bazilari uzoq Sibirva Qozog‘iston kengliklariga surgun etildi.

Nega aynan ziyolilar nishonga olindi? Chunki millatning ma’naviy tayanchi, xalq ongini uyg ‘otuvchi kuch aynan shu insonlar edi. Mustaqil fikrlaydigan, xalqqa ta’sir ko‘rsata oladigan har bir shaxs sovet tuzumi uchun potensial xavf hisoblangan. Din arboblari va boy-badavlat oilalar esa “sinfiy dushman” tamg‘asi ostida ta’qibga uchradi. Mustaqillik yillarida ushbu tarixiy haqiqatning ochilishi, arxiv hujjatlarining ilmiy muomalaga kiritilishi, qurbonlar nomlarining tiklanishi — bularning barchasi nafaqat tarixiy adolatni qaror toptirish, balki yangi O‘zbekiston taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan milliy g‘oyani shakllantirishning muhim asosiga aylandi. Ushbu maqolaning maqsadi qatag‘on qurbonlari merosining ilmiy, mafkuraviy va tarbiyaviy ahamiyatini kompleks tahlil qilishdan iborat. Turkistonda sovet hokimiyati o‘rnatilishi bilan mahalliy xalqning ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Yangi tuzum o‘z mafkurasini singdirish jarayonida mahalliy ziyolilik qatlamini, ayniqsa jadidchilik harakati vakillarini, o‘ziga jiddiy raqib sifatida baholadi. Jadidlar ma’rifat, milliy taraqqiyot va davlatchilik g‘oyalarini ilgari surar edilar — bu esa sovet mafkurasi bilan tub qarama-qarshilikda edi.

Tarixiy manbalar tahliliga ko‘ra, qatag‘on jarayonini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1) 1920-yillar oxiri — 1930-yillar boshi. Jadidlarga qarshi kurash kuchaydi, “millatchilik”, “pantyurkizm”, “panislomizm” kabi ayblovlar bilan ko‘plab ziyolilar ta’qibga uchradi.

2) 1937–1938-yillar — “Katta terror” davri. Bu davr sovet tarixida eng ommaviy va shafqatsiz qatag‘onlar bosqichi bo‘lib, minglab insonlar “xalq dushmani” sifatida qamoqqa olindi, otib tashlandi yoki uzoq muddatli surgunga yuborildi.

3) 1940–1950-yillar. Urush yillari va undan keyingi davrda ham siyosiy ta’qiblar turli shakllarda davom etdi, jumladan xalqlarni ko‘chirish, diniy arboblarni ta’qib qilish holatlari kuzatildi.

Ushbu davrda Abdulla Qodiriy, Cholpon, Fitrat, Usmon Nosir, Elbek, Botu kabi o‘zbek adabiyoti va ma’rifatining yorqin namoyandalari, shuningdek ko‘plab davlat arboblari, olimlar, oddiy dehqonlar va hunarmandlar asossiz ayblovlar qurboni bo‘ldi. Bu siyosat faqat alohida shaxslarga emas, balki butun millatning ma’naviy-intellektual salohiyatiga qaratilgan zarba edi, chunki aynan ziyolilar qatlami millat ongi, tili va istiqboli uchun mas’ul kuch hisoblanadi.

Qatag‘on qurbonlarining merosini o‘rganish ko‘p qirrali ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo‘lib, uni quyidagi yo‘nalishlarda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Qatag‘on qurbonlari ko‘pincha millat mustaqilligi, taraqqiyoti va ma’rifati g‘oyalarini ilgari surgan shaxslar edi. Ularning ijodiy va ijtimoiy faoliyati milliy g‘oyaning tarixiy ildizlarini ko‘rsatib beradi. Bugungi kunda shakllantirilayotgan milliy g‘oya tizimi aynan shu meros bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanmoqda, chunki mustaqillik g‘oyasining ildizlari XX asr boshidagi ma’rifatparvarlik harakatlariga borib taqaladi. Qurbonlarning fidoyiligi, millat manfaati yo‘lida jonini fido qilishi yosh avlodda vatanparvarlik, ma’naviy mustahkamlik va adolat tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi. Ularning hayot yo‘li — sinovlarga qaramay e’tiqodga sodiq qolish namunasi sifatida tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Arxiv hujjatlarini o‘rganish, qatag‘on qurbonlari haqidagi ma’lumotlarni tizimlashtirish, ularning biografik ma’lumotlarini aniqlashtirish zamonaviy tarix fanining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada ko‘plab ilmiy-tadqiqot institutlari, arxiv muassasalari va oliy ta’lim tadqiqotchilari faol ish olib bormoqda.

Qurbonlarni reabilitatsiya qilish, ularning nomini oqlash va merosini huquqiy jihatdan tiklash jarayoni — jamiyatda adolat va qonuniylik tamoyillarini mustahkamlashning muhim ko‘rsatkichidir. Keyingi yillarda O‘zbekiston Oliy sudi tomonidan 1030 dan ziyod mustabid tuzum qatag‘oniga uchragan vatandoshlarimiz nomi oqlangani tarixiy adolatni tiklash yo‘lidagi yangi qadam bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada amalga oshirilgan asosiy tadbirlarni sanab o‘tish mumkin:

• “Shahidlar xotirasi” majmuasining barpo etilishi — qatag‘on qurbonlariga bag‘ishlangan yodgorlik majmuasi sifatida xalq xotirasida muhim o‘rin egallamoqda;

• Arxiv fondlarining ochilishi — ilgari maxfiy hisoblangan hujjatlarning ilmiy muomalaga kiritilishi tarixchilar uchun keng imkoniyatlar yaratdi;

• Reabilitatsiya komissiyalarining faoliyati — asossiz ayblangan shaxslarning huquqiy va ijtimoiy jihatdan oqlanishini ta’minladi;

• 31-avgust — Qatag‘on qurbonlarini yod etish kunining rasman belgilanishi — bu sana har yili xalq xotirasini yangilash va qurbonlarga hurmat bildirish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda;

• Ilmiy-tadqiqot ishlarining kengaytirilishi — universitetlar va ilmiy markazlarda qatag‘on tarixiga bag‘ishlangan monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar soni ortib bormoqda.

Bunday tadbirlar jamiyatda tarixiy haqiqatga hurmat va milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhini tarbiyalashga xizmat qilmoqda, shuningdek yosh avlodni o‘z tarixini bilgan, vatanparvar shaxs sifatida shakllantirishga ko‘maklashmoqda.

Qatag‘on tarixini o‘rganish nafaqat ilmiy-tadqiqot doirasida, balki ta’lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab va oliy ta’lim darsliklarida ushbu mavzuning yoritilishi, mavzuga bag‘ishlangan ochiq darslar, konferensiyalar va uchrashuvlarning tashkil etilishi yosh avlodda tarixiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon, o‘z navbatida, kelajak avlodlarning tarixiy xotira asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishini ta’minlaydi.

Xulosa

Qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish va uni kelajak avlodlarga yetkazish — bu shunchaki o‘tgan

voqealarni eslash emas, balki millat xotirasini tiklash, milliy g‘oyani mustahkamlash hamda jamiyatda adolat, haqiqat va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishning muhim vositasidir. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, qatag‘on qurbonlari merosi to‘rt asosiy jihatda — mafkuraviy, tarbiyaviy, ilmiy-tarixiy va huquqiy-ijtimoiy jihatlarda — muhim ahamiyat kasb etadi. Bu meros bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, u yosh avlodni tarixiy xotira asosida tarbiyalashning ilmiy-nazariy va amaliy asosini tashkil etadi hamda mustaqil O‘zbekiston milliy g‘oyasining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shamsutdinov R. Qatag‘on qurbonlari xotirasi. — Toshkent: Ma’naviyat, 2011.
2. Alimova D.A. (mas’ul muharrir). O‘zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). — Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
3. Nabiyev R. O‘zbekistonda sovet hokimiyati qurilishi davrida siyosiy qatag‘onlar (1920–1930 yillar). — Toshkent: Fan, 1997.
4. Alimova D. (tahr.) Repressiyalar va o‘zbek jamiyati. — Toshkent: Sharq, 2001.
5. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. — Ithaca: Cornell University Press, 2015.
6. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. — Ithaca: Cornell University Press, 2001.
7. Saidov A. O‘zbekiston ziyolilari: taqdiri va ijodi. — Toshkent: Ma’naviyat, 1994.
8. Qosimov B. Milliy istiqlol g‘oyasi va repressiyalar. — Toshkent: O‘zbekiston, 2000.